

Ս. ՂԱԶԱՐ ՕՐՐԱՆ ՈՒ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔ Խորհրդարանը Մխիթարի տեսիլներուն

Մխիթարի կեանքն ու գործը կը քանդակուին ո'չ միայն Հայ ժողովուրդի պատմութեան յուշակոթողներուն, այլ առ հասարակ ազգերու պատմութեան, համաքրիստոնէական պատմութեան մէջ, իրենց ուրոյն, անչփոթելի ու եզակիօրէն ինքնատիպ արարքներով եւ արարումներով:

Այս համագրին մէջ, առաջին խօսքս կ'ուզէ ըլլալ իմ խորին շնորհակալութեան, երախտիքիս եւ գնահատանքիս արտայայտութիւնը, նաեւ Մխիթարեան Միաբանութեան Քահանայապետական Պատուիրակի ներկայ հանգամանքովս, ՀՀ Սփիւռքի Նախարարութեան, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանին, Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիային, յատկապէս ասոր Պատմութեան ինստիտուտին եւ Տնօրէնին, ինչպէս նաեւ բոլոր անոնց՝ որոնք բերած են իրենց թանկագին, հոգեբուխ ներդրումը Մխիթար Աբբա՛հօր Ս. Ղազար Կղզի մուտքին Գ. դարադարձի հանդիսաւոր տօնակատարութիւններուն:

Խօսքիս նպատակը չէ մասնաւոր բնանիւթով զեկոյց մը ներկայացնել: Կ'ուզէ պարզապէս բնութագրել այս դարադարձին հանգամանքը, իմաստը, եւ՝ կերպով մը բացայայտել, իր հիմնական գիծերով, Մխիթարի տեսիլին կորիզը, էութիւնը եւ Ս. Ղազարու Մայրավանքին մէջ անոր կենդանի ու վերանորոգ գոյատեւումը, ի հեճուկս բազմաթիւ, բազմապիսի դժուարութիւններու, մինչեւ իսկ փակումի կամ վերացման հնարաւոր վտանգներու:

Մխիթար Աբբա՛հօր մասին գրած եմ բազմիցս եւ այլեւայլ դիտանկիւններէ, ջանալով վերլուծել անոր բազմադիմի անձնաւորութեան պրիսմակին բազմերանգ երփնաւումներէն ոմանք: Այստեղ պիտի ընդգծեմ պարզապէս՝ մեր Գիտաթողովին առնչութեամբ՝ այդ երփնաւորումներէն մի քանին, ջանալով ամփոփել այլեւայլ հրատարակութիւններու մէջ անոնց փաստարկման ուղղութեամբ կատարած պրպտումներս եւ վերլուծումներս:

Մխիթար հաւատացեալը եւ իր եկեղեցաբանութիւնը

Առաջին ականարկ մը կ'ուզէի կատարել Մխիթար Աբբաճօր եկեղեցական ու եկեղեցաբանական դիրքորոշման մասին: Յայտնի իրողութիւնն է, որ Մխիթար, իր եկեղեցաբանական կեցուածքով ու դիրքով, հաղորդութեան մէջ եղած է եւ ուզած է մնալ Հռոմի Եկեղեցւոյն հետ. բայց երբեք չէ՛ խորհած կամ ուզած Հռոմի հաղորդութեան կապուած ուրոյն համայնքի մը կազմաւորումը կամ ստեղծումը: Ասիկա տեղի ունեցած է, թէեւ տակաւին սահմանափակ հանգամանքով, 1742ին, երբ Մխիթար դեռ ողջ էր, թէպէտեւ յառաջացած տարիքով: Մխիթար, որ մինչեւ վերջին փոփոխութիւնները չէ վարանած յայտնել, յարգանքով՝ բայց յստակօրէն, իր տարակարծ տեսակէտը այս հարցի մասին, ընդունած է սակայն առնուած որոշումը՝ երբ լսած է որ Հռոմի Գահը այդ քայլը կատարած է արդէն:

Այս կեցուածքը արդիւնք էր, այս անգամ աւելի խոր հարթակի մը վրայ, ուղղակի դաւանաբանական ընդհանուր, հիմքային եւ հիմնարար կեցուածքի մը՝ ըստ որուն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հաւատքը ըստ ամենայնի ուղղափառ էր: Կ'ուզեմ սակայն ամենայն բծախնդրութեամբ հրաւիրել ձեր ուշադրութիւնը սա կէտին վրայ՝ որ ո՛չ ինքը Մխիթար, ո՛չ իր մեծ յաջորդները, ինչպէս Չամչեան մը կամ Աւգերեան մը, անգիտացած են Հայ Եկեղեցւոյ այս ուղղափառ հաւատքին՝ Հռոմէն կամ, ի դէպ, Բիւզանդիոնէն տարբեր եզրերով, տարբեր ստորոգումներով բանաձեւումը կամ արտայայտութիւնը: Այս առնչութեամբ խորհդանշական դարձած խնդրակորիզը Յովհան Օճնեցի Հայրապետին ուղղափառութեան հարցն էր, որու ջերմ, ջերմագոյն պաշտպան եղած է Մխիթարեան Ս. Ղազարու դպրոցը՝ ունենալով որպէս պարագլուխ, վիճարկումի ամենանուրբ փոփոխութիւն, Հ. Միքայէլ Չամչեանը եւ Աբբաճայր Հ. Ստեփանոս Մեղքոնեանը: Այս վերջինս, ինչպէս ի լոյս բերած է, Ս. Ղազարու Դիւանին փաստաթուղթերուն ուսումնասիրութեամբը վաստակաւոր Հ. Սահակ Ծեմճեմեան, չէ վարանած յայտարարել՝ թէ կը ստանձնէ պատասխանատուութիւնը, Աստուծոյ եւ ազգին առջեւ, տեսնելու մինչեւ իսկ Միաբանութեան փակումը, ի դին պաշտպանելու Յովհան Օճնեցի Հայրապետին ողղափառութիւնը, առանց սակայն բացարձակապէս «քաղկեդոնական»ի վերածելու գայն: Կը չեչտեմ այս վերջին կէտը՝ Ս. Ղազարու մեծերը, յատկապէս Չամչեան եւ Աւգերեան, չեն հաւաստած՝ թէ Օճնեցին կամ առ հասարակ Հայ Եկեղեցին քաղկեդոնական ըլլային, այլ ըսած են միշտ՝ թէ անոնց դաւանանքը,

անոնց բանաձեւումներուն արտայայտած հաւատքը տարբեր չէ կամ դէմ չէ Քաղկեդոնին, այսինքն Հռոմի եւ Բիւզանդիոնի դաւանած հաւատքին:

Նկատել տամ որ այս գաղափարը կազմած է հիմը, մանաւանդ թէ հիմնախարիստը, ի. դարու երկրորդ կէսին ստորագրուած բոլոր երկկողմանի հասարակաց յայտարարութիւններուն՝ ընդմէջ մէկ կողմէ Հռոմի եւ միւս կողմէ աւանդաբար «Աթաքսէս» կոչուած Եկեղեցիներուն: Միւրթարեան այդ լուսարփի Մեծերը բանաձեւած էին այս սկզբունքը շուրջ երկու դարեր առաջ, հետեւելով անշուշտ Հայրապետի մը՝ արտակարգ իր սրբութեամբ եւ իմաստութեամբ, որ ո՛չ միայն Հայ Եկեղեցւոյ, այլ համայն քրիստոնէութեան եւ բոլոր ժամանակներու համամիութենական մեծագոյն, վիթխարի կերպարն է՝ Շնորհալին Ս. Ներսէս: Շնորհալիի այս աննախընթաց ու դեռ, կը կարծեմ, մինչեւ օրս նմանը չտեսնուած եզակի մեծութիւնը բացայայտօրէն ընդունեցաւ եւ հաստատեց նաեւ Ն. Ս. Փրանկիսկոս Պապը, Երեւանի Հանրապետութեան Հրապարակին մէջ արտասանած իր պատմական ճառի մէջ, Հայաստան այցելութեան առթիւ 2016 տարուան Յունիսին:

Ս. Ղազար եւ Թրիքստ, Վենետիկ ու Վիեննա

Շեշտեցի ուրուագրուած եկեղեցաբանական ընկալումի բնութագրումիս մէջ Ս. Ղազարեան պատկանելիութիւնը այս կեցուածքին:

Ծանօթ իրականութիւն է, որ 1773ին տեղի ունեցած է բաժանում մը Ս. Ղազարու Մայրավանքէն, որով կարգ մը միաբաններ նախ մեկնած են Թրիքստ, հոսակ հաստատուելու համար վերջնականօրէն, աւելի քան երեք տասնամեակ վերջ, Աւստրահոնդարական Կայսրութեան Մայրաքաղաք Վիեննայի մէջ: Այսօր երկու Միւրթարեան Տուները կամ Միաբանութիւնները, իրենց պատմական մեծ վաստակը ուսամբարձ, վերստին միացած են 2000 թուականէն ի վեր: Վերամիութեան այս երջանիկ եւ յուսադրիչ համագիրը հոսակ պատեհ առիթը կ'ընծայէ միանգամայն առաւել ուշադրութեամբ հակելու այդ երկու ճիւղերուն որոշ հարցերու նկատմամբ ուրոյն կեցուածքներուն, տարբեր հայեացքներուն եւ վերաբերումներուն, մերթ կնճռոտ, բայց միշտ հրահանգիչ բաւիղներուն մէջ: Տպաւորութիւնս այն է՝ որ ներկայ դարադարձը այս ուղղութեամբ եւս խայծ մը կ'ընծայէ, ըստ իս

մեծապէս բարեբեր, քանի որ եթէ պատմութիւնը ինքնին ուսուցիչ եւ դաստիարակ է, պատմութեան ուղիղ եւ առաւել խորացող իմացումը անկասկած կը դառնայ նաեւ փարոս ու ուղեցոյց:

Բաժանման իրականութիւնը որքան ծանօթ, բայց նոյնքան ալ խորհրդաւոր մնացած է պատմաքննական հետազոտութեան մէջ: Երկու Տուներն ալ չեն ուզած, կը կարծեմ՝ խաղաղասիրութեան գովելի շարժառիթներով, շօշափել այդ վիրաւոր թուականը: Եւ հարկ է ըսել որ, ի հեճուկս մրցակցութիւններու՝ որոնք չեն եղած միշտ զուտ մարզասիրական ոգիով, մերթ՝ նաեւ բուռն հակադրութիւններու, Մխիթարեան երկու ճիւղերը ընծայած են անդորր համակեցութեան օրինակ մը, որ՝ իր ընդհանրութեան մէջ՝ եղած է նաեւ գերազանցօրէն պտղաբեր եւ արգասաբեր: Երկու տուները կամ Միաբանութիւնները բերած են Հայ մշակոյթին իրենց ուրոյն նպաստը, իրենց եզակի գրողներ, Մխիթարեան տեսլականին հասարակաց յայտարարի ծիրին մէջ:

Սակայն, երկու Տուներուն միջեւ եղած է նաեւ բաւական զգալի տարբերութիւն մը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նկատմամբ իրենց հայեացքին եւ հասկացողութեան մէջ: Այս տարբերութեան քիչ եւ ձեռնհասօրէն անդրադարձողներն մէկը եղած է, զարմանալիօրէն եւ յարակարծօրէն, Սովետական Հայաստանի Սփռւած հայութեան հետ Մշակութային Կապերի Կոմիտէի Նախագահ Վարդգէս Համազասպեան, Մխիթար Աբբահօր Ծննդեան Երեքհարիւրամեակին առթիւ գրի առած եւ Պատմա-բանասիրականի մէջ լոյս տեսած իր մէկ յօդուածին մէջ: Ս. Ղազարէ մեկնումէն քիչ տարիներ յետոյ, Թրիեստեան Հայրերու առաջին հրատարակութիւններէն մէկը կ'ըլլայ, արդէն իր վերնագրովն իսկ խօսուուն եւ նշանանակից, «Յաղագս չարափառութեան Օձնեցւոյ Հայրապետին» գրքովը: Հարց մը որ, ինչպէս տեսանք, պիտի կազմէ նաեւ Հ. Միքայէլ Չամչեանի Հայոց Պատմութեան հրատարակութեան առթիւ ստեղծուած մեծ շփոթին կռուախնձորի կորիզը, որու ընթացքին Մեղքոնեան Աբբահայր պիտի յայտարարէ իր վերեւ յիշուած յոյժ վճռական, բայց իմ կարծիքով միանգամայն ծայր աստիճան լուսամիտ դիրքորոշումը, որու կատարած դերը Մխիթարի տեսլականին վերապրումին համար՝ կը կարծեմ՝ դժուար է գերազնահատել:

Արդէն ինքը Մխիթար կը զանազանէր իր աշակերտներուն միջեւ երեք խումբեր. զանոնք դասաւորելով՝ շեշտակիօրէն արդիւնութիւն բուրոյղ եւրաբանութեամբ մը՝ աջ, ձախ ու կեդրոն, ըստ անոնց եկեղեցաբանական ու դաւանաբանական հիմնական դիրքո-

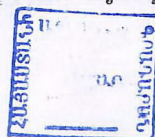
րոշումին: Հասկնալու համար՝ թէ ի՞նչ կրնայ եղած ըլլալ միութեան թելը փրցնող հարուածը, անհրաժեշտ է կատարել դիւանական բարդ եւ համակողմանի պրպտումներ, որոնք գրեթէ բացակայ են տակաւին: Բայց յստակ է, ո՛չ միայն Հ. Սահակ Ճեմճեմեանի վերոյիշեալ հատորին հրատարակութենէն, այլ նաեւ երկու Տուներուն գրեթէ երկու դար տեւող յետագայ դիրքորոշումներէն (օր. Հասունեան հարցին ու պայքարներուն առնչութեամբ եւ առ հասարակ), որ եղած են իրենց միջեւ, ինչպէս առ հասարակ Հայ եկեղեցականութեան եւ Հռոմի յարող հասարակութիւններուն միջեւ, հասկացողութիւններու տարբերութիւններ՝ յատկապէս Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան, աստուածաբանական ու ծիսական ականդութեան առնչութեամբ: Տարբերութիւններ՝ որոնք շարունակուած եւ գոյատեւած են զանազան ելեւէջներով եւ անշուշտ անձէ անձ տարբերակումներով: Օրինակ՝ վեներտեան Հացունին, իր եկեղեցապատմական ըմբռնումներով ու մերձեցումներով աւելի մօտ է Վիեննայի՝ քան Չամչեանին, Աւգերեանին կամ Ալիշանին, թէեւ այս վերջինս, շատ հաւանօրէն Հասունեան տագնապին առթած ցնցումներէն դրդուած, որոնց շատ նրբօրէն կ'ակնարկէ իր բացառիկ գլխուխօգործոց «Շնորհալի եւ Պարագայ իւր» գրքին վերջին մասերուն մէջ, չէ զբաղած աստուածաբանութեամբ, աւելի ճիշտ՝ զգուշացած է, կը կարծեմ, աստուածաբանութեամբ զբաղել:

Բագմալէպ եւ Հանդէս Ամսօրեայ

Չեմ ուզեր ու չեմ ալ կրնար, նաեւ ժամանակի ստիպողութեամբ, խօսքս աւելի երկարել: Կը տօնենք Ս. Ղազարու Շրեքհարիւրամեակը: Բայց չենք կրնար Ս. Ղազարը նկատել, նամանականդ հասկնալ, զայն պատմականօրէն կղզիացնելով Մխիթարեան ընդհանուր համագրէն, ուր առկայ տարբերակումները, նոյնիսկ հակադրութիւններն անգամ կը բերեն իրենց անուրանալի նպաստը՝ լաւագոյնս հասկնալու, աւելի հանգամանօրէն, աւելի խորապէս ներթափանցելու Մխիթարի եւ իր տեսիլին, իր գործին եւ մեթոտաբանութեան բազմաձալ տարածքները, թաքուն ակերը, նրբութիւններու եւ նրբերանգներու զգլխիչ պարը:

Մխիթարեանները, Ս. Ղազարով ու Վիեննայով, բացին Հայ ժողովուրդին եւ մշակոյթին առջեւ՝ խալական հումանիզմին եւ գերմանական քննաբանութեան խորագոյն շերտերը: «Բագմալէպ» եւ «Հանդէս Ամսօրեայ» անմեռ վկաներն են այս գերարժէք փո-

12-2011

խանցումին: Բայց Ս. Ղազար ստանձնեց, մանաւանդ իր գոյութեան առաջին մէկուկէս դարու ընթացքին, եկեղեցաբանական-աստուածաբանական մարզին մէջ դեր մը՝ որ մասիսակերպ վսեմութեամբ մը կ'առանձնանայ հայ եւ համաքրիստոնէական հորիզոններուն վրայ: Եթէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ծոցին ժԹ. դարու երկրորդ կէսին ծայր տուած որոշ հակումներ՝ ծայրայեղօրէն կեդրոնապաշտ՝ միգապատեցին այդ կատարը, Ի. դարու երկրորդ կէսին իր ծանրութիւնը զգացնող համամիութենական շարժումը, մանաւանդ Վատիկանեան Բ. ժողովին ստեղծած լիաթոք շնչառութեան մթնոլորտը, նոր լուսապսակով մը պճնեցին ալեհեր Ս. Ղազարու ճակատը:

Այս պատճառով է նաեւ, որ այս յօդելինական վերակոչումն ու ոգեկոչումը՝ որով կը տօնախմբենք Վենետկեան լճակի երբեմնի զանխուլ կզեակին մխիթարեանացումը կը փափաքինք նուիրել, երեք հարիւր տարիներու ընթացքին, Մխիթարի տեսլականը մարմնաւորող եւ յաւերժացնող բոլոր վաստակաւոր Հայրերու խնկելի յիշատակին: Քանի որ, ինչպէս քանդակած է Մեծն Ալիշան Ս. Ղազարու գերեզմանատան որմին վրայ՝

«Ուր միաբան վաստակեցին, հանգչին եւ անդ
Հարբ եւ Եղարբ Մխիթարեանք յոյս յանկանդ...»:

Տ. ԼԵՒՈՆ ԱՐՔ. ԶԷՔԻՆԱՆ
Քահանայապետական Պատուիրակ
Մխիթարեան Միաբանութեան